

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

№ 9, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 338

З. М. Борисенко,
д. е. н., професор, Університет економіки та права «КРОК»

ЗАХИСТ КОНКУРЕНЦІ В БІЗНЕСІ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Z. Borysenko,
PhD, Professor, University of Economics and Law "KROK"

BUSINESS COMPETITIVENESS SECURITY

Досліджуються недоліки державного захисту конкуренції та їх вплив на стан економічної безпеки в Україні. Зокрема, розглядаються проблеми припинення картельних змов, зловживань монопольним становищем та інших порушень конкурентного законодавства, результативність процедури контролю за економічною концентрацією, вплив корупції та недоліків судової системи на загальний стан конкуренції в бізнесовому середовищі.

The article under consideration analyzes the disadvantages of competitiveness state security in Ukraine. In particular, it discloses the issues as regards cartel agreements suspension, abuse of monopolistic position and other violations of competitive legislation, effectiveness of control procedure as concerns economic concentration, influence of corruption and judiciary system disadvantages upon the business environment general competitive situation.

Ключові слова: конкурентна політика, економічна безпека, загрози економічній безпеці, картельні змови, зловживання монопольним становищем, контроль за економічною концентрацією, корупція, судова система.

Keywords: competition policy, economic security, threats to economic security, cartels, abuse of dominance, control over economic concentration, corruption, judicial system.

Постановка проблеми

Недоліки державного захисту конкуренції нині є однією з суттєвих загроз економічній безпеці як країни в цілому, так і безпеці конкретних підприємств. Вихід із складної кризової ситуації, у якій опинилась Україна, є лише один – ми маємо зробити все можливе для розвитку вітчизняного виробництва. Не можна розраховувати на те, що хтось ззовні витягне нас із кризи. І тут в першу чергу необхідно забезпечити оптимальні конкурентні умови для підприємництва. Отже державний захист конкуренції є одним із найважливіших шляхів виходу вітчизняної економіки з кризового стану та забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти реалізації національної конкурентної політики відображені в наукових працях таких авторів, як Г.О. Андрощук, В.Д. Базилевич, С.О. Біла, І.І. Дахно, Б.С. Кваснюк, О.І. Кілієвич, Н.М. Корчак, О.О. Костусев, Л.Г. Кузьменко, Р.І. Кузьмін, В.К. Мамутов, С.В. Мочерний, Г.А. Пастернак-Таранушенко, Н.О. Санахметова, Л.Н. Семенова, Г.М. Філюк, О.І. Шнирков та ін.

В Росії останнім часом з'явився цілий ряд наукових праць, які прямо чи опосередковано присвячені проблемі державного захисту конкуренції. Це, зокрема, роботи Г.Л. Азосва, В.І. Єременко, О.А. Жидкова, Ю.В. Іванова, Н.І. Клейн, М.І. Книша, А.М. Козиріна, Ю.І. Коробова, С.А. Парашука, Л.Г. Раменського, К.Ю. Тотьєва, Р.А. Фатхутдінова, Н.Є. Фонарьової, В.Є. Цапеліка, А.Ю. Юданова, Н.І. Ячеїстової та інших. Серед іноземних авторів інших країн тут слід відзначити С.Л. Брю, Дж. Вільсона, Дж. Гэлбрейта, Е. Гелхорна, Чарлза В.Л. Гіла, Дж.М. Кейнса, В. Кернза, В.Є. Ковачича, К.Р. Макконела, Д.С. Міаля, Ф. Найта, В. Ойкена, М.Е. Портера, Д. Рікардо, Дж. Робінсон, Д. Росса, А. Сміта, Дж.Е. Стігліца, Я. Тінбергена, П. Хайне, Ф.А. Хайєка, Е. Чемберлена, Ф.М. Шерера, Й. Шумпетера та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Значна частина питань захисту конкуренції, зокрема, вплив конкурентної політики на економічну безпеку, все ще залишаються не дослідженими. Деякі проблеми висвітлюються лише частково, в основному як ілюстрація фактичного стану застосування антимонопольного законодавства. Усі вони потребують теоретичного осмислення. Гостро відчувається необхідність наукових праць, у яких би комплексно розглядалися теоретичні і практичні проблеми реалізації конкурентної політики держави, а головне, обґрунтовувалися б шляхи її поліпшення з урахуванням економічних і політичних реалій України.

Формування цілей статті

Метою статті є звернення уваги громадськості на недоліки здійснення конкурентної політики в Україні, які вкрай негативно впливають на соціально-економічну ефективність розвитку суспільства та його економічну безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Захист конкурентного середовища передбачає забезпечення рівних можливостей суб'єктів господарювання у питаннях створення фірм, доступу до ресурсів, захисту від корупційних дій органів влади, можливостях судового захисту своїх прав тощо. На жаль, в Україні за роки формування ринкової економіки держава так і не спромоглася забезпечити в достатній мірі ці умови. Водночас, задля справедливості слід відзначити, що під тиском світової громадськості, *інституційні умови* для захисту конкуренції все ж таки були створені. Прийнято ряд відповідних законів, які достатньо позитивно оцінюються фахівцями. Створено і спеціальний орган з потужними повноваженнями, що, при бажанні, цілком могло б забезпечити гідний захист конкуренції у бізнесовому середовищі. Однак реальний стан такого захисту, на жаль, залишає бажати кращого.

Перш за все, немає так званої *культури конкуренції* на всіх рівнях управління. Від менеджерів на окремих підприємствах до керівників найвищого рангу дуже рідко зустрічаються фахівці, які реально розуміють суть конкурентної політики і визнають її необхідність для розвитку підприємницької діяльності та забезпечення економічної безпеки. Тому зрозуміло, що встановлені законодавством правила конкуренції дотримуються далеко не завжди.

В силу нерозуміння важливості підготовки необхідних фахівців у державі нині немає відповідної *кадрової політики*. Навчальні заклади майже не навчають студентів по зазначених напрямках, а ті фахівці, які вже мають певні знання з цієї складної справи, не використовуються належним чином. Хоча вони, насправді, є золотим фондом держави. Достатньо проаналізувати професійний рівень людей, яких призначають на керівні посади в міністерствах та відомствах, зокрема, і в АМК. При наявності висококласних фахівців, на ці посади вони призначають випадкових людей. Очевидно, що це відбувається з політичних мотивів. Приходять керувати люди, які майже не мають уявлення про ту справу, яку вони повинні організовувати.

Як результат такої кадрової політики значна частина рішень по припиненні порушень конкурентного законодавства просто вражає своєю *непрофесійністю*. Так, у 2009 р. під час епідемії грипу АМК масово порушував справи щодо аптечних мереж за завищення цін на *ліки*, примушуючи їх знизити. Тут слід пояснити, що

відповідно до законодавства карати за завищення цін АМК може лише у двох випадках – або якщо підприємець є монополістом і зловживає своїм монопольним становищем, або якщо доведено змову підприємців. Карати за зловживання монопольним становищем на конкурентному ринку не можна. Але АМК, попри всі законодавчі вимоги, не довівши факт монопольного становища, дозволяє собі накладати штрафи за завищені, на його думку, ціни. Так, у листопаді 2010 р. було прийнято рішення у 11 справах щодо регіональних суб'єктів фармацевтичного ринку і було розпочато ще 88 справ [1]. Такі дії змусили більшість аптечних закладів суттєво знизити ціну на ліки. На перший погляд справа дуже корисна. Але жодну мету, якою б вона соціально привабливою не була, не можна досягати незаконними засобами. Для регулювання цін у державі існує Цінова інспекція. Вона має вирішувати наскільки обґрунтованим є рівень цін на будь-якому ринку. А в даній ситуації слід згадати також, що існує ще й Державна інспекція з контролю за цінами лікарських засобів при МОЗ. Саме вони у даному випадку мають встановлювати факт завищення ціни. Якщо ж АМК хоче покарати за завищені ціни, то він має чітко довести наявність монопольного становища. Це ази конкурентного законодавства.

Аналогічна ситуація і на ринках *часнику та лимонів*. Хто тільки їх не продає в Україні. Навіть не спеціаліст розуміє, що рівень конкуренції на цих ринках достатньо високий. Але АМК чомусь вирішив покарати учасників цих ринків за високі ціни. Причому не за змову, яку насправді не можуть довести, а за зловживання монопольним становищем [2]. Те ж саме і на ринку *цибулі* [3]. Погано, звичайно, що ціна зросла, але не можна вирішувати нагальні проблеми за рахунок порушення вимог законодавства. Недоречним, на нашу думку, було і втручання в ціни на послуги *пасажи́рського транспорту* [4]. Яке тут може бути монопольне становище, якщо на ринку пасажирських перевезень в м. Києві працюють не тільки метро, трамваї, тролейбуси, таксі але й 2,3 тис. маршруток різних форм власності. Станом на 1.10.2008 р. в Києві працював 61 перевізник маршрутками [5].

З незрозумілих причин АМК раптом починає переслідувати *навчальні заклади*. Де тут монополія – теж не ясно. На ринку освітніх послуг нині працює велика кількість як державних, так і приватних ВНЗ, але комітет почав досліджувати структуру плати за навчання, вимагаючи її зниження [6]. Якщо на конкурентному ринку абітурієнти обирають певний ВНЗ і погоджуються на його ціну, то відповідно до вимог конкурентного законодавства чиновникам з комітету тут просто нічого робити.

Відволікаючи увагу фахівців на ці надумані розслідування, АМК не приділяє належної уваги порушенням, які мають незрівнянно більший негативний вплив на економіку та її безпеку. Так, на ринку *нафтопродуктів* країна регулярно переживає гострі скандали, пов'язані з підвищенням цін на бензин і вкрай незадовільною його якістю. Під тиском громадської думки влада розгортає бурхливу діяльність [7]. Починаються масові перевірки на заправах, офісах фірм, але гучні кампанії, як правило, закінчуються нічим. Змову довести не можуть. Хоча зрідка буває і так, що легенько карають за змову, але лише у якомусь окремому регіоні [8].

Про кричущі проблеми на ринку нафтопродуктів автором написано багато, але, на жаль, влада не реагує відповідним чином на ці наукові дослідження [9]. У кращому разі чиновники намагаються врегулювати цю проблему не шляхом дійсного захисту конкурентного середовища, а через встановлення державного регулювання цін. Так, на початку 2010 р. АМК вкотре порушив близько 40 справ на ринку бензину. Справедливо зауважити, що і в попередньому 2009 р. з 308 виявлених змов було порушено 62 аналогічні справи. Але комітет фактично був залишений наодинці з цією проблемою, оскільки на прохання АМК ні правоохоронні органи, ні керівники галузевих міністерств насправді не відгукнулися [10].

За результатами тривалих розслідувань та розгляду порушених справ комітет наприкінці березня 2010 р., врешті, висунув до 15 найбільших учасників ринку обов'язкові для виконання зобов'язання знизити ціни на пальне до економічно обґрунтованого рівня. Але замість того, щоб відчутно покарати порушників, як це вимагає законодавство, АМК на своєму засіданні вже на початку квітня раптом приймає одностороннє рішення про припинення провадження у цих справах та їх закриття [11]. Підставою для цього було начебто виконання рекомендацій АМК щодо зниження цін на бензин. А насправді на учасників ринку просто натиснув Уряд. Мінпаливенерго та нафтотрейдері вкотре домовилися утримувати максимальну ціну на бензин але невдовзі від знову подорожчав. [12]. При такій безкарності не дивно, що ціна бензину на заправах з року в рік постійно зростає. Як не намагається міністерство енергетики домовитися з операторами ринку про стабілізацію роздрібних цін на нафтопродукти але вони все одно регулярно збільшуються [13].

Нагадаємо, що для економічної безпеки держави бензин є стратегічним ресурсом. Якщо завищені ціни на нього закладаються у собівартість транспортних витрат, а вони, у свою чергу, є складовою цін майже всіх товарів, то зрозуміло, що при вище проаналізованому ставленні влади до питань захисту конкуренції, постійної розкрутки цінової спіралі у вітчизняній економіці нам ніколи не уникнути. Про яку ефективність та безпеку бізнесу тут можна говорити.

Окрему увагу слід приділити питанням надання дозволу АМК на *концентрацію*, тобто злиття фірм. Тут просто кричущі проблеми для розвитку бізнесу. Підприємці змушені платити великі кошти, втрачати час на очікування результатів розгляду, а комітет, опрацюючи величезну кількість заяв, майже нічого не забороняє. Більше того, практика свідчить, що надто обтяжлива і досить дорога процедура цих дозволів не дає очікуваного результату, оскільки фактично не попереджує створення монополістів. Вкрай монополізована економіка не може бути ефективною та безпечною.

Цілі галузі економіки України нині прямо чи опосередковано контролюються окремими впливовими особами. Тобто процеси монополізації в країні спонтанно продовжуються, що свідчить про недосконалість процедури контролю, яка все більше набирає рис зайвої паперової роботи. Висновки чиновників часто залежать не від об'єктивних показників стану конкуренції на ринку, а від впливовості та заможності заявника.

Тут можна наводити безліч прикладів. Так, у березні 2004 року АМК дозволив найбільшому імпортеру миючих засобів компанії «Проктер енд Гембл Компані» придбати активи найбільшого українського виробника на цьому ринку «Ольвія Бета Клінінг Продактс Ко», що дало йому можливість зосередити близько 60% українського ринку пральних порошків. Після звернення конкурентів справа, у якій відповідачем був АМКУ, а позивачем – оператори ринку, пройшла всю судову вертикаль. 19 січня 2006 р. Верховний суд України підбив риску, відмовивши відповідачу в порушенні провадження в касаційному порядку і залишивши в силі рішення Господарського суду м. Києва від 18.04.05 р. Перша інстанція визнала недійсним дозвіл комітету, яким вкотре було дано зелене світло монополізації. [14].

Все це свідчить про необхідність внесення серйозних коректив до процедури контролю за концентрацією. Її потрібно значно спростувати та удосконалити. Цей контроль не повинен бути бар'єром для бізнесу, а з іншого боку, не переобтяжувати працівників конкурентних органів зайвою паперовою роботою. Тобто пороги, перевищення яких вимагає дозволу, слід суттєво підвищувати. Але, головне, рішення, які залишають, слід опрацювати ретельно. Тут слід орієнтуватися виключно на інтереси захисту конкуренції та вимоги економічної безпеки держави, а не на розстановку впливових політичних сил в країні.

Вкрай важливим питанням для збереження ефективного конкурентного середовища залишається проблема *активної позиції кожного* учасника ринку. На жаль, наші підприємці зневіряться, оскільки далеко не завжди можуть себе захистити від свавілля чиновників. По-перше, вони самі слабо обізнані з вимогами конкурентного законодавства, а по-друге, величезною проблемою є ведення своєї справи у *судах*. На цьому фоні АМК дуже часто не маючи аж ніяких підстав для покарання, просто залякує тих чи інших учасників ринку величезними штрафами. Така тактика чиновників вже стала традиційною. Замість того, щоб ретельно дослідити всі обставини справи, виявити неспростовні докази порушення, комітет просто домагається визнання факту порушення шляхом залякування учасників ринку. І нерідко це спрацьовує, тому що наші, фактично безправні, підприємці вважають за краще не ризикувати, бо воювати з чиновником виходить собі дорожче.

Окрім часто негативної діяльності судів та АМК стану конкуренції та ефективність її захисту в Україні визначають і *інші владні структури*. Бар'єрами на шляху розвитку бізнесу часто виступають необґрунтовані зміни до законів, прийняті Верховною Радою в угоду окремим кланам. Кабінет Міністрів, замість постійної турботи про стан конкурентного середовища, нерідко приймає рішення, які явно суперечать вимогам конкурентного законодавства. Що вже тут говорити про бурхливу діяльність наших міністерств і відомств, які на кожному кроці абсолютно безпідставно дискримінують одних підприємців, надаючи переваги іншим.

Ми маємо далеко *не рівні умови* у питаннях підтримки та надання державної допомоги окремим підприємцям. Тут і питання видачі ліцензій на привабливі види діяльності, і надання певних переваг у зовнішньоекономічній діяльності, й інвестування окремих інноваційних напрямків розвитку виробництва. Навіть з державного бюджету нерідко надаються величезні кошти окремим підприємцям без відповідного економічного обґрунтування. Безперечно, у нас створені далеко не рівні умови і в системі оподаткування.

Не останню роль у всіх цих недоліках державного регулювання відіграє фактор *корупції*, яка не тільки спотворює вітчизняний бізнесовий клімат, але й відлякує іноземні інвестиції. Через корупцію економіка України монополізується. За величезні хабарі спритні ділки отримують монополію і безкарність за зловживання монопольним становищем у будь-якій сфері. Саме тому у нас невпинно зростають ціни і немає стимулів запроваджувати досягнення НТП. Весь державний апарат зорієнтований на великий бізнес. Представники цього бізнесу при владі. Вони ж формують законодавче поле підприємницької діяльності у Верховній Раді. В конкуренції вони не зацікавлені. Монополія створює сприятливі умови для корупції, а вона, у свою чергу, забезпечує монополізацію вітчизняної економіки.

Висновки

Для економічної безпеки як держави, так і окремих підприємств недоліки конкурентної політики нині становлять суттєві загрози, оскільки вони перешкоджають оптимальному, найбільш ефективному розвитку виробництва. Це, у свою чергу, тягне за собою цілий спектр соціальних проблем. Суспільство повинно якомога раніше усвідомити об'єктивну необхідність державного захисту рівних умов у конкуренції для всіх представників бізнесу. Тому конкурентна політика держави має бути об'єктом найсерйознішої уваги як науковців, так і керівників всіх гілок влади.

Література:

1. Перші рішення Антимонопольного комітету щодо суб'єктів фармацевтичного ринку, які завищували вартість «протигрипозних» ліків і медичних засобів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.likar.info/news/21951/>.
2. Названо підприємства, що завищили ціни на лимони та часник під час пандемії грипу [Електронний ресурс] // Ділова Україна. – 2010. – Режим доступу: <http://project.ukrinform.ua/news/15595/>.
3. Ціна на цибулю вибиває сльози // Урядовий кур'єр. – 2009. – №206. – С. 5.
4. АМКУ возбудил дела против метрополитена и «Киевпастранса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://news.liga.net/news/N0942693.html>.
5. Антимонопольный комитет просит не поднимать цены у маршрутках [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://kyivpravda.com.ua/news/4ac84515270c7/>.
6. Антимонопольный комитет заинтересовался образованием [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://globalist.org.ua/?p=20091>.
7. Чому різко зросли ціни на бензин? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://unian.net/ukr/news/news-369001.html>.
8. Бензин відтанцював «сім сорок». Пальне продовжує бити цінові рекорди, але популярності не втрачає [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://20minut.ua/news/156686>.
9. Борисенко З. Змови на ринку нафтопродуктів? / З. Борисенко // Дзеркало тижня. – 2005. – №38. – С. 10.
10. АМК розслідує близько 40 справ на ринку бензинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://unian.net/ukr/news/news-368790.html>.
11. Нафтотрейдери виконали вимоги Антимонопольного комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article;jsessionid=6E4A557ECF62886C3871AACABED5CEB3?art_id=179723&cat_id=42188.
12. Бензину визначили максимальну ціну // Урядовий кур'єр. – 2010. – №59(4210).
13. Бойко: бензин більше не подорожає [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.unian.net/rus/news/news-416548.html>.
14. Следзь С. Монополізувати виявилось легко, демонополізувати – складно. Справа честі АМКУ – повернути конкуренцію на ринок пральних порошоків / С. Следзь // Дзеркало тижня. – 2006. – №14.

References:

1. Likar website portal o zdorov'e (2009) "Pershi rishennia Antymonopol'noho komitetu schodo sub'iektiv farmatsevtichnoho rynku, iaki zavyschували vartist' «protyhrypозnykh» likiv i medychnykh zasobiv", available at: <http://www.likar.info/news/21951/>. (Accessed 23 November 2009)
2. Dilova Ukraina (2010) "Nazvano pidpriemstva, scho zavyschyly tsyny na lymony ta chasnyk pid chas pandemii hrypu", available at: <http://project.ukrinform.ua/news/15595/>. (Accessed 25 January 2010)
3. Uriadovyy kur'ier (2009) "Tsina na tsybuliu vybyvaє sl'ozy", vol . 206, available at: <http://www.ukurier.gov.ua/uk> (Accessed 6 July 2009)
4. Liha.Novosty "AMKU vozбудyl dela protyv metropolityena y «Kyєvpastransa»", available at: <http://news.liga.net/news/N0942693.html>.
5. Ukrains'ka Pravda Kyiv (2009) "Antymonopol'nyj komitet prosyt' ne pidnimaty tsyny u marshrutkakh", available at: <http://kyivpravda.com.ua/news/4ac84515270c7/> (Accessed 4 October 2009).
6. Hlobalyst (2009) "Antymonopol'nyj komytet zaynteresovalsia obrazovanyem", available at: <http://globalist.org.ua/?p=20091> (Accessed 2009).
7. Unian (2010) "Chomu rizko zrosly tsyny na benzyn?", available at: <http://unian.net/ukr/news/news-369001.html> (Accessed 24 Mart 2010).
8. 20 khvylyn (2009) "Benzyn vidtantsiuvav «sim sorok». Pal'ne prodovzhuє byty tsinovi rekordy, ale populiarnosti ne vtrachaє", available at: <http://20minut.ua/news/156686> (Accessed 31 August 2009).
9. Borysenko Z. M. (2005) "Zmovy na rynku naftoproductiv?" *Dzerkalo tyzhnia* [Online], vol . 38, available at: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/zmovi_na_ryнку_naftoproductiv.html
10. Unian (2010) "AMK rozsliduє blyz'ko 40 sprav na rynku benzyniv", available at: <http://unian.net/ukr/news/news-368790.html> (Accessed 23 Mart 2010)
11. АМКУ "Naftotrejdery vykonaly vymohy Antymonopol'noho komitetu", available at: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article;jsessionid=6E4A557ECF62886C3871AACABED5CEB3?art_id=179723&cat_id=42188.
12. Uriadovyy kur'ier (2010) "Benzynu vyznachyly maksimal'nu tsynu", vol . 59.
13. Unian (2011) "Bojko: benzyn bol'she ne podorozhaє", available at: <http://www.unian.net/rus/news/news-416548.html> (Accessed 18 Jeany 2011)
14. Sledz' S. (2006) "Monopolizувaty vyavilosia lehkо, demonopolizувaty – skladno. Sprava chesti АМКU – povernuty konkurentsiiu na ryнок pral'nykh poroshkiv", *Dzerkalo tyzhnia*, [Online], vol . 14, available at: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/monopolizувaty_vyavilosia_lehkо_demonopolizувaty_skladno_sprava_chesti_amku_povernuty_konkurents.html.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"